पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

शिशुपालवधपर्व

श्रीकृष्णकर्तृकः शिशुपालवधो राजसूयसमाप्तिः समेषां ब्राह्मणानां नृपाणां श्रीकृष्णस्य च स्वदेशे गमनम्

वैशम्पायन उवाच

ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः।

युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह।। २-४५-१

आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन।

यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः।। २-४५-२

सह त्वया हि मे वध्याः सर्वथा कृष्ण पाण्डवाः।

नृपतीन् समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः।। २-४५-३

ऋद्धो हि गोपमराजानं समतिक्रम्य पार्थिवान्।ऋ

ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम्।

अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः।। २-४५-४

इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्थौ गर्जन्नमर्षणः।

ऋपश्यतां सर्वभूतानां शिशुपालः प्रतापवान्।

स रणायैव सङ्क्रुद्धः सन्नद्धस्सर्वराजभिः।।

सुनीथः प्रययौ क्षिप्रं पार्थयज्ञजिघांसया।

ततश्चक्रगदापाणिः केशवः केशिहा हरिः।।

सुस्वरं रथमास्थाय दारुकेण सुसत्कृतम्।

भीष्मेण दत्तहस्तोऽसौ युद्धाय समुपस्थितः।।

तेन पापस्वभावेन कोपितान् सर्वपार्थिवान्।

आससाद तदा कृष्णः सज्जितैकरथे स्थितः।।

ततः पुष्करपत्राक्षं गरुडध्वजमच्युतम्।

दिवाकरमिवोद्यन्तं ददृशुस्सर्वपार्थिवाः।।

दृष्ट्वा कृष्णमथायान्तं प्रतपन्तमिवौजसा।

स्थितं पुष्परथे दिव्ये पुष्पकेतुमिवापरम्।।

यथार्हं केशवे वृत्तिम् अवशाः प्रतिपेदिरे।

तानुवाच महाबाहुः महासुरनिबर्हणः।।

वृष्णवीरस्तदा राजन् सान्त्वयन् परवीरहा।

श्रीभगवानुवाच

अपेत सबलास्सर्व आश्वस्ता मम शासनात्।

मा दुष्टो दूषयेत् पाप एष वै सर्वपार्थिवान्।। ऋ

एवमुक्तस्ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः।

उवाच पार्थिवान् सर्वान् स समक्षं च पाण्डवान्झ्वीर्यवान्ट।। २-४५-५

एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः।

सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम्।। २-४५-६

प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत्।

अदहद्द्वारकामेष स्वस्त्रीयः सन्नराधिपाः।। २-४५-७

क्रीडतो भोजराजस्य एष रैवतके गिरौ।

हत्वा बद्ध्वा च तान् सर्वानुपायात् स्वपुरं पुरा।। २-४५-८

अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम्।

ऋक्षपाहरत् पापबुद्धिः पुरा यज्ञजिघांसया।ऋ

पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत् पापनिश्चयः।। २-४५-९

सौवीरान् प्रति यातां च बभ्रोरेष तपस्विनः।

भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम्।। २-४५-१०

एष मायाप्रतिच्छन्नः करूषार्थे तपस्विनीम्।

जहार भद्रां वैशालीं मातुलस्य नृशंसकृत्।। २-४५-११

ऋवृष्णिदारान् विलाप्यैष हत्वा च कुकुरान्धकान्।

पापबुद्धिरुपातिष्ठत् स प्रविश्य ससम्भ्रमम्।।

विशालराज्ञो दुहितां मम पित्रा वृतां सतीम्।

अनेन कृत्वा सन्धानं करूशेन जिहीर्षया।।

जरासन्धं समाश्रित्य कृतवान् विप्रियाणि मे।

तानि सर्वाणि सङ्ख्यातुं न शक्नोमि धराधिपाः।।

एवमेतदपर्यन्तम् एष वृष्णिषु किल्बिषी।

अस्माकमयमारम्भांश्चकार परमानृजुः।।

शतं क्षन्तव्यमस्माभिः वधार्हाणां किलागसाम्।

बद्धोऽस्मि समयैर्घोरैः मातुरस्यैव सङ्गरे।।

तत् तथा शतमस्माकं क्षान्तं क्षयकरं मया।

द्वौ तु मे वधकालेऽस्मिन् न क्षन्तव्यौ कथञ्चन।।

यज्ञविघ्नकरं हन्यां पाण्डवानां च दुर्ह्रदम्।

इति मे वर्तते भावः तमतीयां कथन्न्वहम्।। ऋ

पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम्।

दिष्ट्या हीदं सर्वराज्ञां सन्निधावद्य वर्तते।। २-४५-१२

पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम्।

कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत।। २-४५-१३

इमं त्वस्य न शक्ष्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम्।

अवलेपाद्वधार्हस्य समग्रे राजमण्डले।। २-४५-१४

रुक्मिण्यामस्य मूढस्य प्रार्थनाऽऽसीन्मुमूर्षतः।

न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतीमिव।। २-४५-१५

(वैशम्पायन उवाच

एवमादि ततः सर्वे विस्तरेण नराधिपाः।

गर्हणं शिशुपालस्य वासुदेवेन विस्तृतम्।।

वासुदेववचश्शृत्वा प्राद्रवंत् सर्वपार्थिवाः।

विहाय परमोद्विग्नाश्चेदिराजं चमूमुखे।।

स तांस्तु विद्रुतान् सर्वान् साश्वपत्तिरथ द्विपान्।

वारितान् वृष्णिवीरेण त्रासितानुरुविक्रमान्।।

कृष्णतेजोहतान् सर्वान् समीक्ष्य वसुधाधिपान्।

शिशुपालो रथेनैकः प्रत्युपायात् स केशवम्।।

रुषाताम्रेक्षणो राजन् शलभः पावकं यथा ।

ऋवैशम्पायन उवाच

ततो युद्धाय सन्नद्धं चेदिराजं युधिष्ठिरः।

दृष्ट्वा मतिमतां श्रेष्ठो नारदं समुवाच ह।।

युधिष्ठिर उवाच

अन्तरिक्षे च भूमौ च न तेऽस्त्यविदितं क्वचित्।

यानि राजविनाशाय भौमानि च खगानि च।।

निमित्तानीह जायन्ते उत्पाताश्च पृथग्विधाः।

एतदिच्छामि कार्त्स्न्येन श्रोतुं त्वत्तो महामुने।।

वैशम्पायन उवाच

इत्येवं मतिमान् विप्रः कुरुराजस्य धीमतः।

पृच्छतस्सर्वमव्यग्रम् आचचक्षे महायशाः।।

नारद उवाच

पराक्रमं च मार्गं च सन्निपातं समुच्छ्रयम्।

आरोहणं कुरुश्रेष्ठ अन्योन्यं प्रतिसर्पणम्।।

रश्मीनां व्यतिसंसर्गं व्यायामं वृत्तिपीडनम्।

दर्शनादर्शनं चैव अदृश्यानां च दर्शनम्।।

हानिं वृद्धिं च ह्रासं च वर्णस्थानं बलाबलम्।

सर्वमेतत् परीक्षेत ग्रहाणां ग्रहकोविदः।।

भौमाः पूर्वं प्रवर्तन्ते खेचराश्च ततः परम्।

उत्पद्यन्ते च लोकेऽस्मिन्नुत्पाता देवनिर्मिताः।।

यदा तु सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते।

अपरेण गते सूर्ये तत् पराभवलक्षणम्।।

अच्छाये विमलच्छाया प्रतिच्छायेव लक्ष्यते।

यत्र चैत्यकवृक्षाणां तत्र विद्यान्महद्भयम्।।

शीर्णपर्णप्रवालाश्च शुष्कपर्णाश्च चैत्यकाः।

अपभ्रष्टप्रवालाश्च तत्राभावं विनिर्दिशेत्।।

स्निग्धपत्रप्रवालाश्च दृश्यन्ते यत्र चैत्यकाः।

ईहमानाश्च दृष्टाश्च भावस्तत्र न संशयः।।

पुष्पे पुष्पं प्रजायेत फले वा फलमाश्रितम्।

राजा वा राजमात्रो वा मरणायोपपद्यते।।

प्रावृट्छरदि हेमन्ते वसन्ते वाऽपि सर्वशः।

अकालजं पुष्पफलं राष्ट्रक्षोभं विनिर्दिशेत्।।

नदीनां स्रोतसोऽकाले द्योतयन्ति महाभयम्।

वनस्पतिः पूज्यमानः पूजितोऽपूजितोऽपि वा।।

यदा भज्येत वातेन भिद्यते नमतेऽपि वा।

अग्निवायुभयं विद्याच्छ्रेष्ठो वापि विनश्यति।।

दिशस्सर्वाश्च दीप्यन्ते जायन्ते राजविभ्रमाः।

छिद्यमानो यदा वृक्षो विनदेच्चापि पातितः।।

सह राष्ट्रं च पतितं न तं वृक्षं प्रपातयेत्।

अथैनं छेदयेत् कश्चित् प्रतिक्रुद्धो वनस्पतिम्।।

छेत्ता भेत्ता पतिश्चैव क्षिप्रमेव विनश्यति।

देवतानां च पतनं मण्डपानां च धुष्टनम्।।

अचलानां प्रकम्पश्च तत् पराभवलक्षणम्।

निशि चेन्द्रधनुर्दृष्टं ततोऽपि च महद्भयम्।।

तद्द्रष्टुरेव भीतिस्स्यान्नान्येषां परिवर्जयेत्।

देवता यत्र नृत्यन्ति नदन्ति च हसन्ति च।।

उन्मीलन्ति निमीलन्ति राष्ट्रक्षोभं विनिर्दिशेत्।

म्रियते वा महामात्रो राजा सपरिवारकः।।

पुरस्य वा भवेद्व्याधी राष्ट्रे देशे च विभ्रमाः।

देवतानां यदाऽऽवासे राज्ञां वा यत्र वेश्मनि।।

भाण्डागारायुधागारे निविशेत यदा मधु।

सर्वं तद्दाहयेत् स्थानं हन्यमानं बलीयसा।।

पादपश्चैव यो यत्र रक्तं स्रवति शोणितम्।

दन्ताग्रात् कुञ्जरो वाऽपि शृङ्गाद्वा वृषभस्तथा।।

पादपाद्राष्ट्रविभ्रंशः कुञ्जराद्राजविभ्रमः।

गोब्राह्मणविनाशस्स्याद् वृषभस्येति निर्दिशेत्।।

छत्रं नरपतेर्यस्य निपतेत् पृथिवीतले।

सराष्ट्रो नृपती राजन् क्षिप्रमेव विनश्यति।।

देवागारेषु वा यत्र राज्ञो वा यत्र वेश्मनि।

विकृतं यदि दृश्येत नागावासेषु वा पुनः।।

तस्य देवस्य पीडा स्याद् राज्ञो जनपदस्य वा।

अनावृष्टिभयं घोरं दुर्भिक्षमिति निर्दिशेत्।।

बाहुभङ्गे तु देवानां गृहस्थानां भयं भवेत्।

भग्ने प्रहरणे विद्यात् सेनापतिविनाशनम्।।

आगन्तुका च प्रतिमा स्थानं यत्र न विन्दति।

अभ्यन्तरेण षण्मासाद् राजा त्यजति तत् पुरम्।।

प्रदीर्यते मही यत्र विनदत्यपि पात्यते।

म्रियते यत्र राजा च तच्च राष्ट्रं विनश्यति।।

एणीपदान् वा सर्पान् वा डुण्डुभानथ दीप्यकान्।

मण्डूको ग्रसते यत्र तत्र राजा विनश्यति।।

अभिन्नं वाऽप्यपक्वं वा यत्रान्नमुपवीयते।

जीर्यन्ते वा म्रियन्ते वा तदन्नं नोपभुञ्जते।।

उदपाने च यत्रापो विवर्धन्ते युधिष्ठिर।

स्थावरेषु प्रवर्तन्ते निर्गच्छेच्च पुनस्ततः।।

अपादं वा त्रिपादं वा द्विशीर्षं वा चतुर्भुजम्।

स्त्रियो यत्र प्रसूयन्ते ब्रूयात् तत्र पराभवम्।।

हस्तिनी महिषी गौर्वा खराष्ट्रमथ सूकरम्।

ईदृशानि प्रजायन्ते विद्यात् तत्र पराभवम्।।

अजैडकास्त्रियो गावो ये चान्ये वा वियोनयः।

विकृतानि प्रजायन्ते तत्र तत्र पराभवः।।

नदी यत्र प्रतिस्रोता आवहेत् कलुषोदकम्।

दिशश्च न प्रकाशन्ते तत् पराभवलक्षणम्।।

एतानि च निमित्तानि यानि चान्यानि भारत।

केशवादेव जायन्ते भौमानि च खगानि च।।

चन्द्रादित्यौ ग्रहाश्चैव नक्षत्राणि च भारत।

वायुरग्निस्तथैवापः पृथिवी च जनार्दनात्।।

यस्य देशस्य हानिं वा वृद्धिं वा कर्तुमिच्छति।

तस्मिन् देशे निमित्तानि तानि तानि करोत्ययम्।।

योऽसौ चेदिपतेस्तात विनाशस्समुपस्थितः।

निवेदयति गोविन्दः स्वैरुपायैर्न संशयः।।

इयं प्रचलिता भूमिः अशिवं वान्ति मारुताः।

राहुश्चाप्यपतत् सोमः अपर्वणि विशाम्पते।।

सनिर्घाताः पतन्त्युल्काः तमस्सञ्जायते भृशम्।

चेदिराजविनाशाय हरिरेष विजृम्भते।।

वैशम्पायन उवाच

एवमुक्त्वा तु भगवान् नारदो विरराम ह।

ताभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां तस्मिन् युद्ध उपस्थिते।।

ददृशुर्भूमिपालास्ते घोरानौत्पातिकान् बहून्।

तत्र तैर्दृश्यमानानां दिक्षु सर्वासु भारत।।

अश्रूयन्त तदा राजन् शिवानामशिवा गिरः।

ररास च मही कृत्स्ना सवृक्षपुरपर्वता।।

अपर्वणि च मध्याह्ने सूर्यं स्वर्भानुरग्रसत्।

ध्वजाग्रे चेदिराजस्य सर्वरत्नपरिष्कृते।।

अपतत् खाच्च्युतो गृध्रः तीक्ष्णतुण्डः परन्तप।

आरण्यैस्सहसा हृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः।।

चुक्रुशुर्भैरवं तत्र तस्मिन् युद्ध उपस्थिते।

एवमादीनि घोराणि भौमानि च खगानि च।।

औत्पातिकान्यदृश्यन्त सङ्क्रुद्धे शार्ङ्गधन्वनि।ऋ

महद्विष्कारयन् राजा ततश्चेदिपतिर्धनुः।।

अभियास्यन् हृषीकेशमुवाच मधुसूदनम्।

एकस्त्वमसि मे शत्रुस्तं त्वां हत्वाद्य माधव।।

ततस्सागरपर्यन्तां पालयिष्यामि मेदिनीम्।

द्वैरथं काङ्क्षितं यद्वैतदिदं पर्युपस्थितम्।।

चिरस्य बत मे दिष्ट्या वासुदेव सह त्वया।

अद्य त्वां निहनिष्यामि भीष्मं च सहपाण्डवैः।।

एवमुक्त्वा स तं बाणैर्निशितैरात्ततैजनैः।

विव्याध युधि तीक्ष्णाग्रैश्चेदिराड्यदुपुङ्गवम्।।

कङ्कपत्रच्छदा बाणाश्चेदिराजधनुश्च्युताः।

विविशुस्ते तदा कृष्णं भुजङ्गा इव पर्वतम्।।

नारदानस्य चैद्यस्य शरानप्यस्यतोऽपि वा।

ददृशुस्त्वन्तरं केचिद्गतिं वायोरिवाम्बरे।।

चेदिराजमहामेघश्शरजालाम्बुमां स्तदा।

अभ्यवर्षद्धृषीकेशं पयोद इव पर्वतम्।।

ततश्शाङ्र्गममित्रघ्नः कृत्वा स शरमच्युतः।

आबभाषे महाबुहुस्सुनीतं परवीरहा।।

अयं त्वां मामकस्तीक्ष्णश्चेदिराज महाशरः।

भेत्तुमर्हति वेगेन महाशनिरिवाचलम्।

एवं ब्रुवति गोविन्दे ततश्चेदिपतिः पुनः।।

मुमोच निशितानन्यान् कृष्णं प्रतिशरान् बहून्।।

अथ बाणार्दितः कृष्णश्शाङ्र्गमायम्य दीप्तिमान्।

मुमोच निशितान् बाणान् शतशोऽथ सहस्रशः।।

तान् शरांस्तु स चिच्छेद शरवर्षैस्तु चेदिराट्।

षट्छरैश्च जघानाशु केशवं चेदिपुङ्गवः।।

ततोऽस्त्रं शतथा कृष्णः प्रमुमोच जगत्पतिः।

अस्त्रेण तन्महाबाहुर्वारयामास चेदिराट्।।

ततश्शरसहस्रेण शराणां नतपर्वणाम्।

सर्वतस्समवाकीर्य शौरिं दामोदरं तदा।।

ननाद बलवान् क्रुद्धः शिशुपालः प्रतापवान्।

इदं चोवाच संरब्धः केशवं परवीरहा।।

अद्याङ्गं मामका बाणआ खेत्स्यन्ति तव संयुगे।

हत्वा त्वां ससुतामात्यान् पाण्डवांश्च तपस्विनः।।

आवृण्यमद्य यास्यामि जरासन्धस्य धीमतः।

कंसस्य केशिनश्चैव नरकस्य तथैव च ।।

इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षश्शिशुपालो जनार्दनम्।

अदृश्यं शरवर्षेण सर्वस्स चकारह।।

ततोऽस्त्रेणैव भगवान्निकृत्य च शरान् बहून्।

शरवर्षैस्तथा चैद्य मन्तर्धातुं प्रचक्रमे।।

अन्तर्धानगतौ वीरौ शुशुभा ते महारथौ।

तौ दृष्ट्वा सर्वभूतानि साधुसाध्वित्यपूजयन्।।

न दृष्टपूर्वमस्माभिर्युद्धमीदृशकं पुरा।

इति सर्वाणि भूतानि जजस्पुस्तत्र भारत।।

ततः कृष्णं जघानाशु शिशिपुलस्त्रिभिश्शरैः।

कृष्णोऽपि बाणैर्विव्याध सुनीथं पञ्चभिर्युधि।।

ततस्सुनीथं सप्तत्या नाराचैरर्दयद्बली।

ततोऽतिविद्धः कृष्णेन सुनीथः क्रोधमूर्छितः।।

विव्याध निशितैर्बाणैर्वासुदेवं स्तनान्तरे।

पुनः कृष्णं त्रिभिर्विध्वास ननाद भृशं नृपः।।

ततोऽतिदारुणं युद्धं सहसा चक्रतुश्शरैः।

तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव गजोत्तमौ।।

दंष्ट्रैरिव तु सञ्चास्यौ तुण्डकैरिव कुक्कुटौ।।

वारयेतां शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्यं युधि तावुभौ।

ततो मुमुचतुः क्रुद्धौ शरवर्षमनुत्तमम्।।

शरैरेव शराञ्छित्वा तावुभौ पुरुषर्षभौ।

चक्रातेऽस्त्रमयं युद्धं घोरं तदतिमानुषम्।।

आग्नेयमस्त्रं मुमुचे शिशुपालः प्रतापवान्।

वारुणास्त्रेण तच्छीघ्रं नाशयामास केशवः।।

कौबेरमस्त्रं सहसा चेदिराट्प्रमुमोच ह।

कौबेरेणैव सहसानाशयत्तज्जगत्प्रभुः।।

याम्यमस्त्रं ततः क्रुद्धो मुमुचे कालमोहितः।

याम्यैनैवास्त्रयोगेन याम्यमस्त्रं व्यनाशयत्।।

गन्धर्वेण च गान्धर्वं मानवं मानवेन च।

वायव्येन च वायव्यं रौद्रं रौद्रेण चाभिभूः।।

ऐन्द्रमैन्द्रेण भगवान् वैष्णवेन च वैष्णवम्।

एवमस्त्राणि कुर्वाणौ युयुधाते महाबलौ ।।

ततो मायां विकुर्वाणो दमघोषसुतो बली।

गदामुसलसंयुक्तां च्छक्तितोऽमरसायकान्।।

परश्वथमुसुण्ठीश्च ववर्ष युधि केशवम्।

अमोघास्त्रेण तद्वर्षं नाशयामास केशिहा।।

शिलावर्षं महाघोरं ववर्ष युधि चेदिराट्।

वज्रास्त्रेणाभिसङ्क्रुद्धश्चूर्णं तदकरोत् प्रभुः।।

जलवर्षं ततो घोरं व्यसृजच्चेदिपुङ्गवः।

वायव्यास्त्रेण भगवान् व्याक्षिपतच्छतशो हि तत्।।

निहत्य सर्वमायां वै सुनीथस्य जनार्दनः।

स मुहूर्तं चकाराशु द्वन्द्वयुद्धं महारथः।।

स बाणयुद्धं कुर्वाणो भर्त्सयामास चेदिराट्।

दमघोषसुतो धृष्टमुवाच यदुन्दनम्।।

आद्यतृष्णमकृष्णं तु कुर्वन्तु मम सायकाः।

इत्येवमुक्तवा दुष्टात्मा शरवर्षं जनार्दने।।

मुमोच पुरुषव्याघ्रो घोरं वै चेदिपुङ्गवः।

शरसङ्कृत्तगात्रस्तु क्षणेन यदुनन्दनः।।

रुधिरं परिसुस्राव मदं मत्तइव द्विपः।

नयन्ता न रथोवापि न चाश्वाः पर्वतोपमाः।।

दृश्यन्तो शरसञ्च्छन्नाः केशवस्य महात्मनः ।

केशवं तदवस्थं तु दृष्ट्वा भातानि चुक्रुशः।।

दारुकस्तु तदा प्राह कृष्णं यादवनन्दनम्।

नेदृशो दृष्टपूर्वो हि सङ्ग्रामो वै पुरा मया।।

स्थातव्यमिति तिष्ठामि त्वत्पदावेन माधव।

अन्यधा न च मे प्राणातिष्ठंत्येव जनार्दनष।

अतस्सञ्चिन्त्य गोविन्द क्षिप्रमस्य वधं कुरु।।

एवमुक्तस्तु सूतेन केशवो वाक्यमब्रवीत्।

एषह्यति बलोदैत्यो हिरण्यकशिपुः पुरा।।

रिपुस्सुराणामभवद्वरदानेन गर्वितः।

तथायं रावणो नाम राक्षसोह्येष वीर्यवान्।।

तेनैव बलवीर्येण बलं नागणयन्मम।

अहं मृत्युश्च भविता काले काले दुरात्मनः।।

न भेतव्यं त्वया सूत नैष कश्चिन्मयि स्थिते।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्ननर्द गरुडध्वजः।।

पाञ्चजन्यं महाशङ्खं पूरयामास केशवः।

सम्मोहयित्वा भगवान् चक्रं दिव्यं समादधे।।

चिच्छेद च सुनीथस्य शिरश्चक्रेण संयुगे।

स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः।।)

वैशम्पायन उवाच

एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः।

वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन्।। २-४५-१६

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान्।

जहास स्वनवद्धासं वाक्यं चेदमुवाच ह।। २-४५-१७

मत्पूर्वां रुक्मिणीं कृष्ण संसत्सु परिकीर्तयन्।

विशेषतः पार्थिवेषु व्रीडां न कुरुषे कथम्।। २-४५-१८

मन्यमानो हि कः सत्सु पुरुषः परिकीर्तयेत्।

अन्यपूर्वां स्त्रियं जातु त्वदन्यो मधुसूदन।। २-४५-१९

क्षम वा यदि ते श्रद्धा मा वा कृष्ण मम क्षम।

क्रुद्धाद्वापि प्रसन्नाद्वा किं मे त्वत्तो भविष्यति।। २-४५-२०

तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः।

मनसाचिन्तयच्चक्रं दैत्यवर्गनिषूदनम्।। २-४५-२१

एतस्मिन्नेव काले तु चक्रे हस्तगते सति।

उवाच भगवानुच्चैर्वाक्यं वाक्यविशारदः।। २-४५-२२

शृण्वन्तु मे महीपाला येनैतत् क्षमितं मया।

अपराधशतं क्षाम्यं मातुरस्यैव याचने।। २-४५-२३

दत्तं मया याचितं च तानि पूर्णं हि पार्थिवझ्पूर्णानि पार्थिवाःट।

अधुना वधयिष्यामि पश्यतां वो महीक्षिताम्।। २-४५-२४

एवमुक्त्वा यदुश्रेष्ठश्चेदिराजस्य तत्क्षणात्।

व्यपाहरच्छिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः।। २-४५-२५

स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः।

ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्र्यं ददृशुर्नृपाः।। २-४५-२६

उत्पतन्तं महाराज गगनादिव भास्करम्।

ततः कमलपत्राक्षं कृष्णं लोकनमस्कृतम्।

ऋस्तुत्यं त्रैलोक्यवन्द्यं तम् अस्तोतारमजं विभुम्।ऋ

ववन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप।। २-४५-२७

तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः।

यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम्।। २-४५-२८

अनभ्रे प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताशनिः।

कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुन्धरा।। २-४५-२९

ततः केचिन्महीपाला नाब्रुवंस्तत्र किञ्चन।

अतीतवाक्पथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम्।। २-४५-३०

हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यर्पिषन्नमर्षिताः।

अपरे दशनैरोष्ठानदशन् क्रोधमूर्च्छिताः।। २-४५-३१

रहश्च केचिद्वार्ष्णेयं प्रशशंसुर्नराधिपाः।

केचिदेव सुसंरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन्।। २-४५-३२

ऋद्धे देवगन्धर्वगणा राजानो भुवि विश्रुताः।

ते प्रणामं हृषीकेशे प्रकुर्वन्ति महात्मनि।।

ये त्वासुरगणान् पक्षान् सम्भूताः क्षत्रिया इह।

ते निन्दन्ति हृषीकेशं दुरात्मानो गतायुषः।।

प्रजापतिगणा ये तु मध्यस्थाश्च महात्मनि।

ब्रह्मर्षयश्च सिद्धाश्च गन्धर्वोरगचारणाः।।

केचित् स्तुवन्ति गोविन्दं दिव्यैर्मङ्गलसंयुतैः।

परस्परं च नृत्यन्ति गीतेन विविधेन च।।

उपतिष्ठन्ति गोविन्दं प्रीतियुक्ता महात्मनि।ऋ

प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः।

ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः।। २-४५-३३

शशंसुर्निर्वृताः सर्वे दृष्ट्वा कृष्णस्य विक्रमम्।

पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातॄन् सत्कारेण महीपतिम्।। २-४५-३४

दमघोषात्मजं वीरं संस्कारयत मा चिरम्।

ऋकुरुराजवचश्श्रुत्वा भ्रातरस्ते त्वरान्विताः।ऋ

तथा च कृतवन्तस्ते भ्रातुर्वै शासनं तदा।। २-४५-३५

चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतेः।

अभ्यषिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः।। २-४५-३६

ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान्।

यूनां प्रीतिकरो राजन् स बभौ विपुलौजसः।। २-४५-३७

शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान्।

अन्नवान् बहुभक्ष्यश्च केशवेन सुरक्षितः।। २-४५-३८

ऋवैशम्पायन उवाच

ततः प्रववृते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः।

शान्तविघ्नर्हणक्षोभो महर्षिगणसङ्कुलः।।

तस्मिन् यज्ञे प्रवृत्ते तु वाग्विदो हेतुवादिनः।

हेतुवादान् बहून् प्राहुः परस्परजिगीषवः।। ऋ

(ददृशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमम्।

उपेन्द्रबुद्ध्या विहितं सहदेवेन भारत।।

ददृशुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च।

दीप्तभास्करतुल्यानि प्रदीप्तानीव तेजसा।

स यज्ञस्तोरणैस्तैश्च ग्रहैर्द्यौरिव सम्बभौ।।

शय्यासनविहारांश्च सुबहून् वित्तसम्भृतान्।

घटान् पात्रीः कटाहानि कलशानि समन्ततः।

न ते किञ्चिदसौवर्णमपश्यंस्तत्र पार्थिवाः।।

ऋद्यज्ञे न्यवसन् राजन् ब्राह्मणा भृशसत्कृताः।

कथयन्तः कथां बह्वीं पश्यन्तो नटनर्तकान्।।

भुञ्जतां चैव विप्राणां स्वादु भोज्यं पृथग्विधम्।

अनिशं श्रूयते तत्र मुदितानां महास्वनः।।

दीयतां दीयतामेवं भुज्यतां भुज्यतामिति।

एवम्प्रकारास्सञ्जल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः।। ऋ

ओदनानां विकाराणि स्वादूनि विविधानि च।

सुबहूनि च भक्ष्याणि पेयानि मधुराणि च।

ददुर्द्विजानां सततं राजप्रेष्या महाध्वरे।।

पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां भुञ्जतां तदा।

स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छङ्खोऽध्मायत नित्यशः।।

मुहुर्मुहुः प्रणादस्तु तस्य शङ्खस्य भारत।

उत्तमं शङ्खशब्दं तं श्रुत्वा विस्मयमागताः।।

एवं प्रवृत्ते यज्ञे तु तुष्टपुष्टजनायुते।

अन्नस्य बहवो राजन्नुत्सेधाः पर्वतोपमाः।

दधिकुल्याश्च ददृशुः सर्पिषां च ह्रदाञ्जनाः।।

जम्बूद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुतः।

राजन्नदृश्यतैकस्थो राज्ञस्तस्मिन्महाक्रतौ।।

ऋत्र राजसहस्राणि पुरुषाणां ततस्ततः।

गृहीत्वा धनमाजग्मुः तस्य राज्ञो महाक्रतौ।। ऋ

राजानः स्रग्विणस्तत्र सुमृष्टमणिकुण्डलाः।

ऋान् परीविविषुर्विप्रान् शतशोऽथ सहस्रशः।। ऋ

विविधान्यन्नपानानि लेह्यानि विविधानि च।

तेषां नृपोपभोग्यानि ब्राह्मणेभ्यो ददुः स्म ते।।

ऋानाविधानि भक्ष्याणि स्वादुपुष्पफलानि च।

गुलानि स्वादुक्षौद्राणि ददुस्ते ब्राह्मणेष्विह।। ऋ

एतानि सततं भुक्त्वा तस्मिन्यज्ञे द्विजातयः।

परां प्रीतिं ययुः सर्वे मोदमानास्तदा भृशम्।।

एवं समुदितं सर्वं बहुगोधनधान्यवत्।

यज्ञवाटं नृपा दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययुः।।

ऋत्विजश्च यथाशास्त्रं राजसूयं महाक्रतुम्।

पाण्डवस्य यथाकालं जुहुवुः सर्वयाजकाः।।

ऋनिराक्रामंश्च शास्त्रज्ञा विधिवत् सर्वशिक्षिताः।ऋ

व्यासधौम्यादयः सर्वे विधिवत्षोडशर्त्विजः।

स्वस्वकर्माणि चक्रुस्ते पाण्डवस्य महाक्रतौ।।

नाषडङ्गविदत्रासीत् सदस्यो नाबहुश्रुतः।

नाव्रतो नानुपाध्यायो नपापो नाक्षमो द्विजः।।

न तत्र कृपणः कश्चिद्दरिद्रो न बभूव ह।

क्षुधितो दुःखितो वापि प्राकृतो वापि मानुषः।।

भोजनं भोजनार्थिभ्यो दापयामास सर्वदा।

सहदेवो महातेजाः सततं राजशासनात्।।

सस्तरे कुशलाश्चापि सर्वकर्माणि याजकाः।

दिवसे दिवसे चक्रुर्यथाशास्त्रार्थचक्षुषः।।

ब्राह्मणा वेदशास्त्रज्ञाः कथाश्चक्रुश्च सर्वदा।

रेमिरे च कथान्ते तु सर्वे तस्मिन्महाक्रतौ।।

ऋक्षा वेदिर्वेदसम्पन्नैः देवद्विजमहर्षिभिः।

आबभासे तदा कीर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवामला।।

पाण्डित्यदर्शनार्थाय केचन द्विजसत्तमाः।

तर्कार्थमागताः केचित् केचिद्विद्याभिमानिनः।।

केचिद्दिदृक्षया केचिद् भीत्या राज्ञः प्रतापिनः।

सर्वेऽप्यवमृथस्नाता याजकाः केचन द्विजाः।।

ततो वै हेमयूपांश्च सर्वरत्नसमाचितान्।

शोभार्थं कारयामास सहदेवो महाद्युतिः।।

ददृशुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च।

स यज्ञस्तोरणैस्तैश्च ग्रहैर्द्यौरिव सम्बभौ।।

तालानां तोरणैर्हैमैः दान्तैरिव दिशागजैः।

दिक्षु सर्वासु विन्यस्तैः तेजोभिर्भास्करैर्यथा।।

सकिरीटैर्नृपैश्चैव शुशुभे तत् सदस्तदा।ऋ

देवैरन्यैश्च यक्षैश्च उरगैर्दिव्यमानुषैः।

विद्याधरगणैः कीर्णः पाण्डवस्य महात्मनः।।

स राजसूयः शुशुभे धर्मराजस्य धीमतः।

गन्धर्वगणसङ्कीर्णः शोभितोऽप्सरसां गणैः।।

देवैर्मुनिगणैर्यक्षैर्देवलोक इवापरः।

स किम्पुरुषगीतैश्च किन्नरैरुपशोभितः।।

नारदश्च जगौ तत्र तुम्बुरुश्च महाद्युतिः।

विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथान्ये गीतकोविदाः।

रमयन्ति स्म तान् सर्वान्यज्ञकर्मान्तरेष्वथ।।

ऋत्र चाप्सरसस्सर्वाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः।

ननृतुश्च जगुश्चात्र नित्यं कर्मान्तरेष्वथ।। ऋ

इतिहासपुराणानि आख्यानानि च सर्वशः।

ऊचुर्वै शब्दशास्त्रज्ञा नित्यं कर्मान्तरेष्वथ।।

भेर्यश्च मुरजाश्चैव मड्डुका गोमुखाश्च ये।

शृङ्गवंशाम्बुजाश्चैव श्रूयन्ते स्म सहस्रशः।।

लोकेऽस्मिन् सर्वविप्राश्च वैश्याः शूद्राश्च सर्वशः।

सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णाः सादिमध्यान्तजास्तथा।।

नानादेशसमुद्भूतैर्नानाजातिभिरागतैः।

पर्याप्त इव लोकोऽयं युधिष्ठिरनिवेशने।।

भीष्मद्रोणादयः सर्वे कुरवः ससुयोधनाः।

वृष्णयश्च समग्राश्च पञ्चालाश्चापि सर्वशः।

यथार्हं सर्वकर्माणि चक्रुर्दासा इव क्रतौ।।

एवं प्रवृत्तो यज्ञः स धर्मराजस्य धीमतः।

शुशुभे च महाबाहो सोमस्येव क्रतुर्यथा।।

वस्त्राणि कम्बलांश्चैव प्रावारांश्चैव सर्वदा।

निष्कहेमजभाण्डानि भूषणानि च सर्वशः।

प्रददौ तत्र सततं धर्मराजो युधिष्ठिरः।।

यानि तत्र महीपेभ्यो लब्धं वा धनमुत्तमम्।

तानि रत्नानि सर्वाणि विप्राणां प्रददौ तदा।।

ऋवैशम्पायन उवाच

ततः स कुरुराजस्य तदा सर्वसमृद्धिमान्।

यज्ञः प्रीतिकरो राजन् सम्बभौ विमलोत्सवः।।

शान्तविघ्नसमारम्भः प्रभूतधनधान्यवान्।

अन्नवांश्चापि निर्वृत्तः केशवेनाभिरक्षितः।।

तस्य यज्ञं महाबाहुः आसमाप्तेर्जनार्दनः।

ररक्ष भगवाञ्छौरिः शङ्खचक्रगदाधरः।।

समापयत तदा राजा राजसूयं यथाविधि।ऋ

कोटीसहस्रं प्रददौ ब्राह्मणानां महात्मनाम्।

न करिष्यति तं लोके कश्चिदन्यो महीपतिः।।

याजकाः सर्वकामैश्च सततं ततृपुर्धनैः।

ऋततश्चावभृथस्नातः स राजा पाण्डुनन्दनः।ऋ

व्यासं धौम्यं च प्रयतो नारदं च महामतिम्।।

सुमन्तुं जैमिनिं पैलं वैशम्पायनमेव च।

याज्ञवल्क्यं कठं चैव कलापं च महौजसम्।।

सर्वांश्च विप्रप्रवरान् पूजयामास सत्कृतान्।।

युधिष्ठिर उवाच

युष्मत् प्रभावात् प्राप्तोऽयं राजसूयो महाक्रतुः।

जनार्दनप्रभावाच्च सम्पूर्णो मे मनोरथः।।

वैशम्पायन उवाच

अथ यज्ञं समाप्यान्ते पूजयामास माधवम्।

बलदेवं च देवेशं भीष्माद्यांश्च कुरूत्तमान्।।)

समापयामास च तं राजसूयं महाक्रतुम्।

तं तु यज्ञं महाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः।

ररक्ष भगवाञ्छौरिः शाङ्र्गचक्रगदाधरः।। २-४५-३९

ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम्।

समस्तं पार्थिवं क्षत्रमुपगम्येदमब्रवीत्।। २-४५-४०

दिष्ट्या वर्धसि धर्मज्ञ साम्राज्यं प्राप्तवानसि।

आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया।। २-४५-४१

कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च सुमहान् कृतः।

आपृच्छामो नरव्याघ्र सर्वकामैः सुपूजिताः।

स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि।। २-४५-४२

वैशम्पायन उवाच

श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः।

यथार्हं पूज्य नृपतीन् भ्रातॄन् सर्वानुवाच ह।। २-४५-४३

राजानः सर्व एवैते प्रीत्यास्मान् समुपागताः।

प्रस्थिताः स्वानि राष्ट्राणि मामापृच्छ्य परन्तपाः।। २-४५-४४

तेऽनुज्ञअनुटव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान्।

भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः।। २-४५-४५

यथार्हं नृपतीन् सर्वानेकैकं समनुव्रजन्।

ऋधृतराष्ट्रं च भीष्मं च विदुरं च महामतिम्।

सञ्जयं च महात्मानं भीमसेनः प्रतापवान्।।

द्रोणं द्रोणायनिं चैव सामात्यं ससुहृद्गणम्।

कृपं च बाह्लिकं चैव सहदेवो महामतिः।।

शल्यं तु ससुतं वीरं सात्यकिं परवीरहा।

भगदत्तं च राजानं कौसलं च बृहद्बलम्।। ऋ

विराटमन्वयात्तूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान्।। २-४५-४६

धनञ्जयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथम्।

ऋभीष्मकं सहपुत्रेण मातुलं च महामतिम्।

दाक्षिणात्यांश्च सर्वांश्च हैडिम्बस्समनुब्रजत्।। ऋ

भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः।। २-४५-४७

द्रोणं तु ससुतं वीरं सहदेवो युधाम्पतिः।

नकुलः सुबलं राजन् सहपुत्रं समन्वयात्।। २-४५-४८

द्रौपदेयाः ससौभद्राः पर्वतीयान्महारथान्।

अन्वगच्छंस्तथैवान्यान् क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभाः।। २-४५-४९

एवं सुपूजिताः सर्वे जग्मुर्विप्राः सहस्रशः।

गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु ब्राह्मणेषु च।। २-४५-५०

युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान्।

ऋकृतार्थं पाण्डवं दृष्ट्वा सिंहासनगतं नृपम्।

रोचमानं महेन्द्राभं वासुदेवोऽब्रवीद्बली।। ऋ

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन।। २-४५-५१

राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्ट्या त्वं प्राप्तवानसि।

तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराजो जनार्दनम्।। २-४५-५२

तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तः क्रतुवरो मया।

क्षत्रं समग्रमपि च त्वत्प्रसादाद्वशे स्थितम्।। २-४५-५३

उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपस्थितम्।

ऋते वयं त्वामृते वीर न रंस्यामः कथञ्चन।ऋ

कथं त्वद्गमनार्थं मे वाणी वितरतेऽनघ।। २-४५-५४

न ह्यहं त्वामृते वीर रतिं प्राप्नोमि कर्हिचित्।

अवश्यं चैव गन्तव्या भवता द्वारकापुरी।। २-४५-५५

एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान्।

अभिगम्याब्रवीत् प्रीतः पृथां पृथुयशा हरिः।। २-४५-५६

साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य पितृष्वसः।

सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि।। २-४५-५७

अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे।

ऋएवमुक्त्वा ततश्शौरिः भगिनीं वै पितुस्तदा।ऋ

सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः।। २-४५-५८

निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्माद्युधिष्ठिरसहायवान्।

स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य च।। २-४५-५९

ततो मेघवपुःप्रख्यं स्यन्दनं च सुकल्पितम्।

योजयित्वा महाबाहुर्दारुकः समुपस्थितः।। २-४५-६०

उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनम्।

ऋयुधिष्ठिरकिरीटिभ्यां दत्तहस्तो ययौ रथम्।ऋ

प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह्य महामनाः।। २-४५-६१

ऋद्दारुकस्य करं गृह्य तत्रोच्चतलमाविशत्।

सुखास्तरणसंवीतं सोपधानं गवाक्षितम्।। ऋ

प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम्।। २-४५-६२

(सात्यकिः कृतवर्मा च रथमारुह्य सत्वरौ।

वीजयामासतुस्तत्र चामराभ्यां हरिं तथा।।

बलदेवश्च देवेशो यादवाश्च सहस्रशः।

प्रययू राजवत्सर्वे धर्मपुत्रेण पूजिताः।

ततः स सम्मतं राजा हित्वा सौवर्णमासनम्।।)

तं पद्भ्यामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः।

भ्रातृभिः सहितः श्रीमान् वासुदेवं महाबलम्।। २-४५-६३

ऋकार्यमानुषरूपं वै विष्णुं सर्वगुरुं प्रभुम्।ऋ

ततो मुहूर्तं सङ्गृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः।

अब्रवीत् पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम्।। २-४५-६४

अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशाम्पते।

पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिव द्विजाः।। २-४५-६५

बान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः।

कृत्वा परस्परेणैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ।। २-४५-६६

अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः स्वगृहान् प्रति।

गते द्वारवतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप।। २-४५-६७

ऋयुधिष्ठिरो महाराज प्रविवेश पुरं ततः।ऋ

एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः।

ऋसूतपुत्रश्च राधेयः सह दुश्शासनादिभिः।

सर्वकामगुणोपेतैः अर्च्यमानस्तु भारत।।

सभायां रमणीयायाम् अवसंस्तत्र पाण्डवैः।। ॠ

तस्यां सभायां दिव्यायामूषतुस्तौ नरर्षभौ।। २-४५-६८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि शिशुपालवधपर्वणि शिशुपालवधे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः।। ४५।।